

Bíráói vélemény

Urbán Róbert "A serdülőkori dohányzás kognitív prediktorainak vizsgálata longitudinális elrendezésben" című MTA doktori értekezéséről

A jelölt pszichológusként több mint egy évtizede elkötelezett a serdülőkori dohányzás motivációinak kutatása terén. Benyújtott MTA doktori értekezésében a dohányzás kognitív prediktoraival kapcsolatos vizsgálatainak eredményeit mutatja be. A dohányzók halálozási rizikója ma már közismert. A dohányzás világszerte egyike a legfőbb megelőzhető vezető halálozási okoknak. A régebben terapeutikus célra is használt dohány karcinogén hatását és tüdőrákban, illetve egyéb betegségekben játszott kóroki szerepét csak a múlt század közepén kezdték felismerni. A serdülőkornak nemcsak a dohányzás aktuális elkezdése szempontjából van kimagasló jelentősége, hanem amiatt is – amint ennek Urbán Róbert kutatásai több tényezőjét feltárják -, mert a dohányzással kapcsolatos elvárások mintázata már jóval a kipróbálás előtt rögzülhet az attitűdök kialakulása tekintetében fogékony életperiódusban. Az értekezés témája közegészségügyi, egészségpszichológiai és addiktológiai szempontból egyaránt igen időszerű, amit a szerző módszertanilag megalapozott, gazdag, tervszerű és következetes kutatással dolgoz fel.

Az értekezés 161 oldalt (17 táblázattal és 14 ábrával) foglal magában, ebből az irodalomjegyzék 33 oldalt tesz ki. Urbán az elmúlt tíz évben több vizsgálatot végzett; a disszertációban bemutatott kutatáshoz kutatási támogatásokat kapott, s vett igénybe hatékonyan, melyek az értekezésben tételesen említettek. Mintegy 20 közleményt publikált önállóan vagy szerzőtársaival a tárgykörben, s ebből hármat használ fel közvetlenül a doktori értekezésben. Mindamellet a dolgozat zömében eddig még nem publikált eredményeket, empirikus adatokat mutat be.

A munka a bevezetéssel és összefoglalással együtt öt arányos fejezetet foglal magában. A bevezetésben a szerző a dohányzás elkezdésében és fenntartásában szerepet játszó módosítható tényezők feltárására irányuló kutatói tervét indokolja. Törekvése az, hogy e faktorok, elsősorban a következményelvárások ismeretében új elemek révén növelje a dohányzásprevenációs programok hatékonyságát. A szerző mutatta ki elsőként azt, hogy a későbbi viselkedést előrejelző elvárások, ezek mentális reprezentáció már a dohányzás kipróbálása előtt megjelennek. Ez az eredmény igazolja kutatásának újszerűségét, aktualitását, tudományos és közpolitikai jelentőségét.

Minél korábban hagyja abba valaki a dohányzást, annál több életévet nyerhet. A serdülőkor nemcsak a korai életciklus, hanem a fogékonyság szempontjából is kitüntetett időszaka dohányzásprevenciónak. Urbán fogalomhasználatát, szemléletét az egészségpszichológia elméleti kerete orientálja. Ennek főbb, kutatására vonatkozó összetevőit - az epidemiológiai adatoktól kezdve a serdülőkori karrierekig - taglalja a disszertáció második fejezete. Konstruktív áttekintést ad az önnön tudományos megközelítése szempontjából lényeges elméletektől és vizsgálatokról. Ebben markáns az integratív cél, ami jelzi, hogy törekvése ambiciózusabb annál, hogy pusztán "új alkalmazás" típusú kutatást folytasson. A dohányzással kapcsolatos kognitív-társas személyi változók közül kiemelten foglalkozik az elvárások, attitűdök, énhatékonyság, megküzdés és az anticipátoros reprezentációk kérdésével. Kitér a placebo jelenségre, az egészségfejlesztő média-tevékenységre és a temperamentum – ezen belül főleg élmény- és újdonságkeresés – és a marketingstratégiára való fogékonyság kapcsolatára. A szerző világosan leszögezi, hogy noha a párhuzamosan aktiválódó, különböző viselkedési sémákat működésbe hozó tudatos-reflexív és a nemtudatos impulzív folyamatok egyaránt szerepet játszhatnak az egészséggel kapcsolatos döntésekben és magatartásban, az utóbbiak szisztematikus tárgyalására nem vállalkozik. A látószög beállítását – tehetjük hozzá – az alkalmazott standardizált módszerek diktálják. Urbán bemutatja a nikotinfüggőség mérésének két fő tradicionális irányát. Ismerteti a nikotinfüggést kontinuumként, illetve dichotóm változóként kezelő ismertebb skálákat, tesztek. A cigaretta utáni sóvárgás kikerült az 1994-ben bevezetett DSM-IV nikotinfüggést azonosító diagnosztikai kritériumainak sorából, így ez a szempont két évtizedre kimaradt a vonatkozó diagnosztikai interjúkból. A nikotinfüggés-teszt által megállapított dependencia és a DSM-IV-en alapuló diagnózis konkordanciája alacsony. Ez az utóbbi orvosi-pszichiátriai megközelítés, állapítja meg Urbán, csekély bepillantást nyújt a függés mechanizmusába vagy struktúrájába. A DSM-5-be visszahozott sóvárgás kritériumtól Urbán a diagnosztikai megbízhatóság javulását reméli. (Apró megjegyzés, hogy a DSM-5 már nem római, hanem arab számot használ.) Urbán saját vizsgálataihoz olyan mérőeszközt keresett, mely a hagyományos megközelítésekkel szemben, a dohányzási motivációkra fókuszál, melyek közt természetesen a sóvárgás is helyet kap. Ezt a mérőeszközt a Wisconsin Nikotinfüggés Motivációs Skálában találta meg. A Dohányzásról Leszokást Támogató Központban munkatársaival lehetősége volt megvizsgálni a teszt pszichometriai tulajdonságait és alátámasztani a mérőeszköz elméleti modellel való kapcsolatának megfelelőségét (konstruktum validitását). A serdülőkori dohányzásról szóló – a szerző értékelése szerint - "szinte áttekinthetetlen mennyiségű" szakirodalom kritikai átnézése során a serdülőkori dohányzási karriereket ragadja meg

centrális problémaként. A kutatások azt tükrözik, hogy nem minden serdülő mutatja ugyanazt a dohányos karrier-mintázatot, ugyanis többféle karrier-mintázat azonosítható. Egy longitudinális vizsgálat szerint a kísérletezésből a rendszeres használatba való átmenetnek a szülők dohányzása és a családi konfliktusok az egyedüli szignifikáns prediktorai. A szülői viselkedés, elsősorban a megengedő attitűd mint Urbán kutatása igazolja, a dohányzással kapcsolatos kedvezőbb elvárásokkal jár együtt. "Ez a szakirodalomban – tudomásunk szerint – eddig nem vizsgált összefüggés rávilágíthat a háttérben álló mechanizmusra is, bár keresztmetszeti elemzésről lévén szó az ok-okozati következtetések levonása túl korai lenne", írja mértéktartóan a szerző. (117. o.)

A harmadik fejezet a Budapesti Serdülőkori Dohányzás (Budapest Adolescent Smoking, BAS) Kutatást ismerteti. A disszertációban bemutatott kutatás céljait nyolc pontban foglalja össze. A kutatási célok koherensen egymásra épülnek, s logikus sorrendet nyújtanak a dohányzás kipróbálását és fenntartását befolyásoló tényezők megértésére irányuló progresszív kutatási program számára. Más kutatók eredményeinek "alátámasztása" és "megerősítése" helyett, helyesebbnek tartanám a tesztelhetőségre, az új összefüggések feltárására és az általánosíthatóságra helyezni a hangsúlyt, hiszen a falszifikálás a verifikálással egyenértékű tudományos eredmény. Hasonló megfontolásból, minthogy nem deduktív levezetésről, hanem empirikus kutatásról van szó, az alapfeltevéseket (két alapfeltevést emel ki a szerző) inkább alapkérdésként javasolnám átfogalmazni. A szerző a személy-környezet interakció dinamikus, multidimenziomális értelmezésére alkalmas modelljét biopszichoszociális keretként kezeli. Kétségtelen, hogy találhatóak a dolgozatban utalások biológiai faktorokra, pl. a mezotelenkefalikus jutalmazó rendszerre, s a dopamin hatására, azonban funkcióját tekintve az értekezésben a fiziológiai és patológia kérdéseknek alárendelt szerepe van. Inkább tartanám indokoltnak személy-környezet kontextusról beszélni. Különösen jelentősnek tartom azokat a kutatói célokat, melyek korábban nem vizsgált kérdésekre keresnek választ. Ezek közé tartozik a következményelvárások stabilitásának, s időbeli változásának kérdése. A felkért 150 budapesti középiskola közül 70 vett részt a kutatásban. A teljes kutatásban összesen 3575 tanuló vett részt. Közülük 1045 fő volt jelen mind az öt adatfelvételkor. Az adatfelvételekre félévente került sor. A szerző részletesen és kellő alaposággal taglalja a kutatásban alkalmazott kérdőív konceptuális szerkezetét, kitérve a disztális, közvetítő és kimeneti változókra.

A prospektív kutatás sokkal inkább alkalmas az oksági viszonyok feltárására, mint a keresztmetszeti. Ennek ellenére, az elvárások változásának longitudinális kutatása ritka a

serdülőkori dohányzás kutatásában. Urbán és munkacsoportja nemcsak egy új változót, az észlelt kortárs dohányzást, vont be a vizsgálatba, de találékony módszertani művelettel, a következményelvárások időbeli változása növekedési modelljének alkalmazása érdekében, látens változókat képeztek. Az elvárások látens profilelemzése eredeti, a szakirodalomban eddig nem közölt megközelítés.

Az eredményeket értelmező negyedik fejezetben a szerző az észlelt társas környezeti tényezők vizsgálata révén, közvetve megpróbál rávilágítani az elvárások eredetére. A megengedő szülői attitűdről már volt szó. Egy másik fontos társas tényező a kortársak valós vagy vélt dohányzása. A vélt dohányzás jobb előrejelzője a dohányzás elkezdésének, mint a kortársak tényleges aktuális dohányzása. Egyik legfontosabb eredményének annak kimutatását tekinti, hogy a szenzoros élménykeresés részben a negatív megerősítésen és a kipróbálás szándékán keresztül hat a dohányzás kipróbálására. Továbbá közvetett bizonyítékot talált arra vonatkozóan, hogy az elvárások olyan társas konstrukciók, melyek már a szer kipróbálása előtt is fennállnak. Az eredmények új kutatási kérdéseket vetnek fel. Egyik ilyen kérdés a serdülőkori alkoholfogyasztás és dohányzás közti kapcsolat a következményelvárások tükrében, különös tekintettel arra a körülményre, hogy felnőttek esetében az alkoholfogyasztás erősebben aktiválja a dohányzásra irányuló motivációs folyamatokat, mint fordítva. A szerző ebben a fejezetben veszi sorra kutatásának főbb limitációit, a mintavétel Budapestre korlátozódását, az önbeszámoló módszer korlátait, s az ok-okozati összefüggések érvényességének határát. Ehhez hozzá lehetne tenni a családi rendszerhatások és a nemtudatos tényezők mérési nehézségének problémáját.

Az értekezés összefoglalása hat pontban summázza az eredményeket. A kutatás nemcsak magyarországi viszonylatban egyedülálló, de először mutatta ki, hogy "a dohányzás kipróbálását megelőzi olyan kognitív reprezentációk formálódása, előkészítettsége, ami sérülékennyé teszi a serdülőket a dohányzással szemben" (127. o.). Ugyancsak az első olyan kutatás, mely összefüggést tárt fel a megerősítésre vonatkozó elvárások és - az elszívott cigaretták számával mérve - a dohányzás intenzitásának növekedése között. A kutatás közvetlen, prevenciót érintő implikációja is fontos. A kutatás alapján az a gyakorlati ajánlás tehető, hogy a dohányzásprevencióban, a negatív következmények megszokott hangsúlyozása helyett, a dohányzással kapcsolatos mentális reprezentációk korrekciójára van szükség. Arra, hogy ennek konkrétan miképpen kellene történnie a szerzőnek nincs programja, ám maga a kérdés program-generáló.

Összegezve, a nemzetközi viszonylatban is hiánypótló, új – a fentiekben tételesen felsorolt - tudományos eredményeket hitelesen bemutató, tudományos kérdések megoldását elősegítő akadémiai doktori értekezés, megítélésem szerint, alkalmas a kérelmező tudományos teljesítményének értékelésére. A disszertáció elméletfejlesztő és módszertani szempontból egyaránt magas színvonalú, a serdülőkori dohányzás kognitív prediktorainak megértéséhez eredeti és megbízható adatokat szolgáltat. A doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Pécs, 2016. augusztus 8.

Dr. Kelemen Gábor
egyetemi tanár, addiktológus szakorvos
Pécsi Tudományegyetem